

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

NAMANGAN DAVLAT
UNIVERSITETI

IQTIDORLI TALABALAR
ILMIY AXBOROTNOMASI

2022-YIL 3-SON

Namangan davlat universiteti Iqtidorli talabalar ilmiy axborotnomasi.
Namangan, NamDU, 2022. – 452 bet. www.namdu.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat universiteti rektori, Pedagogika fanlari doktori, professor S.T. Turg'unov

Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor v.v.b. kimyo fanlari nomzodi, dotsent D.B. Dehqonov

Mas'ul muharrir o'rinbosari: Iqtidorli talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo'limi boshlig'i M.O. Habibullayev

TAHRIR HAY'ATI

Fizika-matematika fanlari – f-m.f.d., dots. B.Samatov; f-m.f.d. R.Xakimov

Kimyo fanlari – k.f.d., prof. Sh.Abdullayev; PhD. D.Xolmatov

Biologiya fanlari – b.f.d. A.Batashov; b.f.d. G'Abdullayev

Texnika fanlari – t.f.d., prof. S.Yunusov; t.f.n., dots. T.Saypiyev

Qishloq xo'jaligi fanlari – g.f.d., dots. B.A.Kamalov; q-x.f.n., dots. A.Qozaqov

Tarix fanlari – t.f.d., prof. A.Rasulov; t.f.n., dots. Z.Madraximov

Iqtisodiyot fanlari – i.f.d. dots. N.Sotivoldiyev; i.f.n., dots. K.Sirojiddinov

Falsafa fanlari – PhD., dots. R.Zamilova; f.f.n. O.Mamatov

Filologiya fanlari – f.f.d., prof. N.Uluqov; f.f.d., dots. H.Usmanova

Geografiya fanlari – g.f.d., dots. B.A.Kamalov, g.f.n., dots. E.A.Soliyev

Pedagogika fanlari – p.f.d. dots. O'Asqarova; p.f.n., dots. M.Nishonov,
p.f.n., dots. T.Ismoilov

Tibbiyot fanlari – b.f.d. G'Abdullayev; tib.f.n., dots. S.Boltaboyev.

Psixologiya fanlari – p.f.d., prof. Z.Nishanova; p.f.n., dots. M.Maxsudova

Texnik muharrir: Ilyosbek Mamatkarimov

Tahririyat manzili: Namangan shahar Boburshoh ko'chasi, 161-uy

Tel.: (69) 227-01-44, 227-06-12. **Faks:** (0369)227-07-61.

E-mail: iqtidorli@namdu.uz. **Telegram:** [@NamDU_iqtidor](https://t.me/NamDU_iqtidor)

*Iqtidorli talabalar ilmiy axborotnomasi jurnali NamDU Ilmiy-texnikaviy Kengashining
navatdan tashqari 10.10.2022-yildagi kengaytirilgan yig'ilishida muhokama qilinib,
ilmiy to'plam sifatida chop etishga ruxsat etilgan (Bayonnoma № 10).*

*Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlarning to'g'riligi uchun
mualliflar javobgar hisoblanadi*

3. <http://genderi.org>

4. <http://minikar.ru>

ADDIKTIV XULQ PSIXOLOGIYASI

**Tursunboyev Bunyodjon Rustamjon o'g'li,
Mirvaliyeva Maxliyo Yoqubjon qizi**
NamDU, Psixologiya kafedrasi o'qituvchilari

Annotatsiya. Ushbu maqolada xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi hamda addiktiv xulq haqida ma'lumotlar keltirilgan. Tobe axloqning vujudga kelish sabablari yoritilgan.

Аннотация. В данной статье представлена информация о психологии детей с девиантным поведением и аддиктивным поведением. Объясняются причины возникновения подчиненной морали.

Abstract. This article provides information about the psychology of children with deviant behavior and addictive behavior. The reasons for the emergence of subordinate morality are explained.

Kalit so'zlar: addiksiya, og'ishgan xulq, deviantlik, delikventlik, tobe axloq

Ключевые слова: наркомания, девиантное поведение, девиантность, правонарушение, подчиненная мораль.

Key words: addiction, deviant behavior, deviance, delinquency, subordinate morality.

Hammamiz ham deyarli har kuni ijtimoiy istalmagan axloqning turli-tuman ko'rinishlari – tajovuzkorlik, zararli odatlar, qonunga zid harakatlar bilan to'qnashamiz. Shu kabi muammolar bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar ko'p yillardan beri qator savollarga javob izlamoqdalar. Bunday axloqning sababi nimada bo'lishi mumkin? Nima insonni qayta-qayta o'ziga va atrofdagilarga zarar keltirishga majburlaydi? Bundan qanday qutulish mumkin? Va nihoyat, “og'ishgan xulq” atamasidan foydalanish qonuniymikin?

Deviantlik, og'ishgan xulq psixologlar, shifokorlar, pedagoglar, huquqni himoyalovchi organlar xodimlari, sotsiologlar, faylasuflarda jonli qiziqish uyg'otib kelgan. Og'ishgan xulq mavzusi sohalararo va munozarali xarakterga ega. Atamaning “ijtimoiy me'yor” tushunchasi bilan payvasta ekanligi muammoni ko'p marotaba murakkablashtiradi, chunki me'yorning chegaralari o'ta shartli, insonda esa barcha ko'rsatkichlar bo'yicha absolyut me'yorning o'zi mavjud emas [1, 14].

Yondoshuvlarning turli-tumanligi shaxs xulqini og'ishganligini tashhis qilish, uni profilaktika qilish va ijtimoiy-psixologik yordam ko'rsatish davomida bartaraf etish kabi amaliy vazifalarni yechishda ham ko'zga tashlanadi.

Addiktiv xulq tushunchasini biz asosan xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi fani orqali bilib olamiz, fanning asosiy maqsadi o‘quvchilarda shaxs og‘ishgan xulqi muammolarining zamonaviy holati haqida ilmiy asoslangan, yaxlit tasavvurning shakllanishida yordamlashishda ko‘rinadi.

Ushbu fanni o‘qitish tajribasi shuni ko‘rsatdiki, materialni anglashda ba’zi bir qiyinchiliklar mavjud ekan. Birinchidan, “og‘ishgan xulq” tushunchasining ko‘p ma’noiligi va bu bilan bog‘liq bo‘lgan terminologik chalkashliklar. Ikkinchidan, har birimizning ichki dunyomizga xos bo‘lgan shaxsiy ozodlik ehtiyoji va jamiyatning cheklashlari orasidagi qarama-qarshilikdir. Og‘ishgan xulq fenomeni mavjudligining o‘zi “ozodlik yoki zaruriyat” dilemmasi faktini tasdiqlaydi, hatto jamiyatning umidlariga qarshi har bir odamning shaxsiy tanlovchi predmeti hisoblanadi. Yana bir ma’lum murakkablik shundaki, og‘ishgan xulq muammosi bo‘yicha ma’lumotlarni turli fanlar, masalan, sotsiologiya, tibbiyot, huquq, psixologiya, pedagogikadan izlash lozim bo‘ladi. Mavjud bo‘lgan adabiyotlar, qoidadagidek, yoxud o‘ta ixtisoslashtirilgan, yoki o‘ta ommaviy xarakterga ega. Og‘ishgan xulq psixologiyasi bo‘yicha adabiyotlar unga ta’sir qilishning samarali texnologiyalari yetishmagan kabi shubhasiz yetishmaydi.

Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasining predmeti shaxsning shunday axloqiy aspektiki, uni og‘ishgan xulq sifatida tasniflash mumkin. Og‘ishgan xulq psixik fenomenlar qatorida o‘zining shaxsiy javonini egallaydi. U psixik kasalliklar, patologik holat, nevrozlar, psixosomatik paroqandalik va h.k. kabi ko‘rinishlar qatorida mavjud. Ushbu fenomenlar tibbiy me’yorlar nuqtai nazaridan “sog‘liq – kasallik oldi – kasallik” o‘qida ko‘rib chiqiladi. Shaxsning og‘ishgan xulqini, psixopatologiya nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish ma’nosizdir. Og‘ishgan xulq “ijtimoiylashuv – moslashmaganlik – yakkalanish” o‘qida shaxsning ijtimoiy-psixologik maqomini aks ettiradi [1, 16].

Ma’lumki, maxsus adabiyotlarda “og‘ishgan xulq” atamasi ko‘pincha deviant axloq (deviatio – lotin tilida og‘ishgan) sinonimi bilan almashtiriladi. Adabiyotlarda o‘zaro bir-birining o‘rnini to‘ldiruvchi sifatida har ikkala atama qo‘llanadi – “og‘ishgan”, “deviant”, bunda birinchi atama aniq va o‘rganilgan bo‘lgani sababli afzal ko‘riladi.

Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi fani gumanitar va ijtimoiy iqtisodiy (falsafa, ma’naviyat asoslari, dinshunoslik, sotsiologiya va h.k.), matematika va tabiiy-ilmiy (informatika va axborot texnologiyalari, yosh

fiziologiyasi va gigienasi va h.k), umumkasbiy (pedagogika nazariyasi, pedagogika tarixi, psixologiya tarixi, yosh va pedagogik psixologiya, ijtimoiy psixologiya, psixodiagnostika, ekspremental psixologiya, psixologiya fanlarini o‘qitish metodikasi va h.k), ixtisoslik (pedagogik valeologiya, patopsixologiya va h.k) fanlaridan yetarli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlik talab etiladi.

Psixologiyada axloq atamasidan tur va inson faolligi darajasini uning faoliyati, mushohadasi, tafakkuri, muloqoti kabi ko‘rinishlari bilan bir qatorda belgilash uchun keng foydalaniladi. Inson axloqi to‘qrisidagi ilmiy tasavvurlar XX asrning boshlarida bixevioristlar uni psixologik fanning predmeti deb e‘lon qilgan vaqtdan boshlab, ayniqsa, shiddatli rivojlanish tusini oldi. Dastlab axloq tushunchasi ostida shaxsning istalgan tashqi kuzatiluvchi, “rag‘bat – reaksiya” sxemasi bo‘yicha ishlaydigan reaksiyasini (harakatlanuvchan, vegetativ, nutqiy) tushundilar. Empirik ma'lumotlarning to‘planish darajasi bo‘yicha inson axloqining tabiati yanada chuqurlashdi.

Axloqning zamonaviy tushunchasi tashqi rag‘batga reaksiyalar to‘plami doirasidan ancha chetga chiqadi. Shunday qilib, psixologik lug‘atda axloq “tirik mavjudotga xos bo‘lgan, ularning ichki va tashqi faolligi vositasidagi atrof-muhit bilan o‘zaro ta’sirdir” debko‘rsatib o‘tilgan. Odamning tashqi faolligi ostida har qanday tashqi ko‘rinish: harakat, faoliyat, muomala, mulohaza, vegetativ reaksiyalar tushuniladi.

Quyidagilar axloqning ichki tarkibi bo‘lib hisoblanadi: motivatsiya va maqsad qo‘yish, kognitiv ishlov berish, hissiy reaksiyalar, o‘z-o‘zini boshqarish jarayonlari .

Inson axloqining birmuncha muhim xususiyatlaridan biri – bu uning o‘z mohiyati bo‘yicha ijtimoiyligidir, u jamiyatda shakllanadi va amalga oshadi. Inson axloqining boshqa muhim xususiyati – bu uning nutqiy boshqaruv va maqsad qo‘yilganligi bilan mustahkam aloqasi hisoblanadi. Yaxlit olganda insonning axloqi uning ijtimoiylashuvi jarayonini – jamiyatga integratsiyasini aks ettiradi. Ijtimoiylashuv, o‘z navbatida, individual xususiyatlarni hisobga olgan holda ijtimoiy muhitga moslashishni ko‘zda tutadi.

Psixopatologik mezon nuqtai nazaridan barcha axloqiy ko‘rinishlarni ikkiga: “sog‘liq – kasallik” ma'nosida me'yoriy va patologikka ajratish mumkin. Butunjahon sog‘liqni saqlash tashkilotining nizomida sog‘liq “kasallik va jismoniy nuqsonlarning yo‘qligi sifatidagina emas, balki to‘liq jismoniy, ma'naviy va ijtimoiy farovonlik holati” sifatida ta'riflanadi.

Kasallik – “organizmning tuzilmasi va funktsiyasidagi zararlar uning toʻldiruvchi-moslashuvchi mexanizmlarida sifatli-oʻziga xos shaklida reaktiv mobillashuv davrida ichki va tashqi omillar taʼsiri ostida oʻz oqimida buzilgan hayot; kasallik koʻpincha bemor hayotiy faoliyatida ozodlikning cheklanishi va muhitga moslashuvning umuman yoki qisman susayishi bilan xarakterlanadi”. Bunda patologiya – tibbiy meʼyorlar mazmunida “meʼyordan har qanday ogʻishdir”. Yoki boshqacha aytganda “bu aniq nozologik birliklarning umumiy nomi”, yaʼni kasallik va uning belgilari tasnifida sanab oʻtilgan hollardan biriga mos tushadi.

Sanab oʻtilgan shakllar muammoning xarakteri bilan uygʻunlashgan murakkabliklar va tashhisiy belgilarning noaniqligi bilan xarakterlanadi. Masalan, “xarakter aktsentuatsiyasi – bu uning meʼyorida boshqalarga nisbatan yaxshi va hatto koʻtarinki mustahkamlikda psixogen taʼsirlarning muayyan turiga munosabatda tanlangan zaiflik maʼlum boʻladigan alohida chiziqlari oʻta kuchaytirilgan oxirgi variant. Maʼlumki, qator hollarda aktsentuatsiya qonunga qarshi harakat, suitsidal axloq, giyohvand moddalarni isteʼmol qilish kabi ogʻishgan xulq bilan uygʻunlashadi. Ayni damda aktsentuatsiyalangan xarakterli koʻpchilik odamlarning axloqi ogʻishgan hisoblanmaydi. K.Leongardning fikriga koʻra, rivojlangan davlatlarda aholining 50 foizi aksentuatsiyali shaxsga taalluqlidir. Bunda ularning koʻpchilik qismi meʼyoriy axloqni namoyish qiladi va hatto jamiyat oldida alohida xizmatlarga ega.

Jamiyatning oʻzi oʻzgarsa, unda amal qilayotgan ijtimoiy meʼyorlar ham oʻzgaradi. Ijtimoiy-meʼyoriy mezon nuqtai nazaridan axloq meʼyoriyligining yyetakchi koʻrsatkichi shaxsning ijtimoiy moslashganlik darajasi hisoblanadi. Bunda meʼyordagi, muvaffaqiyatli moslashuv qadriyatlararo, individning xususiyatlari va uni oʻrab turgan ijtimoiy muhitdagi talablar, qoidalarining maqbul muvozanati bilan xarakterlanadi. Shubhasiz, ijtimoiy talablarni yaqqol inkor etish kabi individuallikni barobarlash, masalan, konformizm shaklida – shaxs manfaatlarini muhit bosimiga toʻliq boʻysoʻndirish ham birdek muammo hisoblanadi. Tegishlicha, moslashmaganlik – bu shaxsiy ahamiyatli boʻlgani kabi muhit talablarini qabul qilish va bajarishga shuningdek, oʻz individualligini aniq ijtimoiy sharoitlarda roʻyobga chiqarish sust layoqat holati.

Moslashmaganlikning ijtimoiy va individual koʻrinishlarini ajratish mumkin. Moslashmaganlikning ijtimoiy koʻrinishlari quyidagilar hisoblanadi:

- past o‘zlashtirish, o‘z mehnati bilan mablag‘ ishlab topishga layoqatsizlik
- hayotiy muhim sohalarida surunkali yoki yaqqol ifodalangan omadsizlik (oilada, ishda, shaxslararo munosabatlarda, sog‘liqda;
- qonun bilan nizolar;
- yakkalanib qolish.

Moslashmaganlikning individual ko‘rinishlari sifatida quyidagilarni ko‘rib chiqish mumkin:

- ijtimoiy talablarga munosabati yuzasidan salbiy ichki tartib (ular bilan kelishmaslik, tushunmaslik, norozilik, qarshi harakat);
- o‘zining mas’uliyatdan qochishga intilishida atrofdagilarga ko‘tarinki e’tiroz bildirish, egotsentrizm;
- surunkali hissiy noqulaylik
- o‘z-o‘zini boshqarishning besamarligi;
- janjalkashlik va kommunikativ ko‘nikmalarning zaifligi;
- reallikni kognitiv buzib ko‘rsatish.

Odam turlicha tuyg‘ularni – engil xavotir va o‘ziga ishonchsizlikdan tortib, chidab bo‘lmas darajadagi nochorlik, qo‘rquv, umidsizlik jazavalarigacha boshidan kechirishi mumkin. Bunda shaxsning real ijtimoiy maqomi va uning individual ongi o‘rtasida bo‘linishi yuzaga kelishi mumkin.

So‘nggi mezon – individual-psixologik mezon har bir shaxs, uning individualligining o‘sib boruvchi barcha qadriyatlarini aks ettiradi.

Ushbu mezonga muvofiq insonga zamonaviy talablar ijtimoiy farmoyishlarni bajarishga uning qobiliyatini cheklamaydi, biroq shaxsning o‘z-o‘zini anglashi va o‘ziga xosligini ham ko‘zda tutadi. Shu bilan bog‘liq ravishda bizning zamonda shaxsning asos soluvchi sifatlari deb quyidagilarni aytish mumkin: tashqi olam va o‘ziga nisbatan uning ichki pozitsiyasi, qaror qabul qilish va tanlash layoqati, shuningdek, shaxsiy axloqiga mas’uliyati. Ijtimoiy borliqda o‘z-o‘zini aniqlash va shaxsiy potentsialning o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarishi unda individual rivojlanishning yetakchi vazifasi deb tan olinadi.

O‘rganilayotgan tushunchaning yaqqol ko‘rinib turgan murakkabligiga hammadan avval uning fanlararo xarakteri sababdir. Hozirgi vaqtda atamadan ikki asosiy mazmunda foydalaniladi. Deviant axloq “rasman o‘rnatilgan yoki haqiqatda ushbu jamiyatda yuzaga kelgan me’yorlarga mos kelmaydigan muomala, inson harakati” ma’nosida psixologiya, pedagogika va psixiatriyaning predmeti sifatida yuzaga

chiqadi. “Inson faoliyatining ommaviy va mustahkam shakllariga nisbatan ifodalanuvchi va rasman oʻrnatilgan yoki ushbu jamiyatda haqiqatda mavjud boʻlgan meʼyorlar va umidlarga mos tushuvchi ijtimoiy koʻrinish” maʼnosida u sotsiologiya, huquq, ijtimoiy psixologiya va psixologiya predmeti hisoblanadi.

Xulosa qilib shuni taʼkidlash zarurki, “ogʻishgan xulq” atamasini 5 yoshdan kichik boʻlmagan bolalarga nisbatan qoʻllash mumkin, qatʼiy maʼnoda esa – 9 yoshdan keyin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy meʼyorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar boʻlmaydi, oʻz-oʻzini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy meʼyorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik boʻlgan bolalarda axloqiy yosh meʼyoridan ahamiyatli tarzda ogʻsa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir koʻrinishi sifatida koʻrib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, ogʻishgan (deviant) xulqqa quyidagicha taʼrif berish mumkin – bu shaxsning birmuncha muhim ijtimoiy meʼyorlardan ogʻuvchi, jamiyat yoki uning oʻziga real zarar yetkazuvchi, shuningdek, uning ijtimoiy moslashmaganligi bilan birga boruvchi turgʻun axloqi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. N.Gʻ.Komilova. Xulqi ogʻishgan yoshlar psixologiyasi. – T.: TDPU, 2014.
2. Август Айхорн. Трудный подросток. – М.: СПб, 2001.
3. Л.М.Семенюк. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции. – М.: Речь, 1998.
4. M.Otajonov, D.A.Saliev. Xulqi ogʻishgan bolalar psixologiyasi. – T., 2020.

INTERNET OLAMINING OʻSMIR PSIXIKASIGA TAʼSIRI

Shohruxbek Mingboyev

Namangan davlat universiteti Pedagogika-psixologiya fakulteti
Amaliy psixologiya yoʻnalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola orqali siz internet va ijtimoiy tarmoqlarning oʻsmir psixikasiga taʼsiri haqida fikr yuritilgan. Oʻsmirdagi psixikaning internet orqali oʻzgarishi va faoliyati haqida tasarruf etilgan.

Kalit soʻzlar: Internet, oʻsmir, gʻazab, aql, qalb, telefon, pozitiv, negativ, mukammal, mehr, taʼsir.

Z.I.Abduraximova, N.N.Karimov. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilariga ekologik ta'lim berishda texnologiyalardan foydalanish.....	375
M.B.O'rmonboyeva. Fizika fanidan masala yechish va laboratoriya mashg'ulotlarini o'tishda talabalarni ilmiy va ijodiy izlanishlarga o'rgatish	380
M.B.O'rmonboyeva. Fizikani fanlar bilan bog'lab o'qitish imkoniyatlari va unga doir materiallarni tanlash bo'yicha metodik tavsiyalar	382

17.00.00

**SAN'ATSHUNOSLIK FANLARI
ИСКУССТВО НАУКИ
THE ART OF SCIENCE**

S.Q.Maxkamjanov. Shaxs kamolotini rivojlantirishda musiqa fanining roli.....	386
A.A.Rejabboeva. Санъат – инсон эстетик онгини шакллантирувчи восита сифатида	389
M.Jo'raboyeva. Musiqa asboblari bolalarga tanishtirish yo'llari.....	398

19.00.00

**PSIXOLOGIYA FANLARI
ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PSYCHOLOGICAL SCIENCES**

B.Rayimxo'jayeva. Ilk bolalik davrida bolalarning o'z-o'zini anglash xususiyatlari	402
B.R.Tursunboyev, M.Y.Mirvaliyeva. Addiktiv xulq psixologiyasi.....	405
Sh.Mingboyev. Internet olamining o'smir psixikasiga ta'siri	410
A.I.Kamoldinov. Suitsidial motivning psixologik mexanizmlari	414
S.Solmonova, D.Solmonov. O'smirlarda og'ishgan xulq shakllarining rivojlanish mexanizmlari	418
R.N.Shuxratjonova. Muloqot shaxslararo munosabatlarning muhim omili sifatida	422
Z.Oqilova. Ota-ona o'rtasidagi o'zaro kelishmovchiliklar bola ongiga ta'siri.....	424
K.M.Umarova. Psixologiyada baxt tushunchasi.....	426
M.Y.Mirvaliyeva, Z.Y.Mirvaliyev. Shaxs og'ishgan axloqining prevensiyasi va intervensiyasi.....	429
M.B.Abduxakimova. Ёшлар бузғунчи ғояларга қарши.....	435